

**1919-1939 YILLARI ARASINDAKİ TÜRK-RUS
YAKINLAŞMASI HAKKINDA BİR İNCELEME
(Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)**

Prof. Dr. Gotthard JAESCHKE - Münster-Westfalen

Çeviren :

Hüseyin ZAMANTILI

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışından sonra Sovyet hükümeti, 15.2.1919'da Padişaha¹ ve 13.9.1919'da da "Türk İşçi ve Köylülerine"² dostane ilişkiler teklifinde bulunmuştur. Bu sırada, Batıların Türkiye'yi parçalama planlarını bilen Mustafa Kemal de, Moskova'nın desteğini aramaktadır. Ancak Kuzey'den gelecek tehlikenin de farkındadır. Eliot Grinnel Mears "Mustafa Kemal'in bu kritik durumdan gerektiği gibi faydalanmasının"³ hayranlık uyandırdığını söylemektedir. Hele Türk-Rus ilişkilerine mani olacak faktörleri mükemmel bir diplomasi ile ortadan kaldırması, çok daha fazla takdir edilmesine sebep olmuştur. Ancak, Roderic H. Davison "Moskova ve Ankara'nın şu andaki düşmanları aynı olmakla birlikte nihai hedefleri tamamen farklıdır."⁴ derken tamamen haklıdır. Lois Fischer ise "Bolşevikler başlangıçtan itibaren Kemal Paşa'ya karşı oldukça dostane ve candan bir tutum içindeydiler"⁵ demektedir. Gerçekte, durumun ne merkezde olduğu bu makalemizde anlatılmaktadır.

1) WI, N.S., VL 136.

2) Jane Degras (Ed.), Soviet Documents on Foreign Policy, I, 1951, 164, bka. WI, 16, 1934, 26.

3) E.G. Mears, Modern Turkey (New York 1924), 563.

4) R.H. Davison, Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne, (The Diplomats 1919 - 1939), ed. by Gordon A. Crag and Felix Gilbert (Princeton 1953), 184.

5) L. Fischer, The Soviets in World Affairs (Princeton 1930, 2. Baskı

Başlangıçta, her iki tarafın da, karşı tarafın maksadını anlamak için, birbirleriyle münasebet kurduğunu görüyoruz. Kırım'da, kısa süren ikinci Sovyet idaresinin açtığı "Ortadoğu Bürosu"nun İstanbul'daki bir yetkilisi, Kemalist Kara Vasıf'a iki temsilci göndermesini teklif eder⁶. Hilafet ve dini temel kaideler, müslümanlar arasında bilinen şeylerdir. Mustafa Kemal en kısa zamanda, işçi ve köylülerin yararına demokratik bir hükümet kurmalı, büyük sermaye sahibi imtiyazlı şirketleri ve bankaları devletleştirmeli ve Fransız ve İngilizleri kapı dışarı etmelidir. Bolşevikler, karşılığında altın ve gümüş göndermeye ve müşterek askeri harekâta yardımcı olmaya hazır dırlar⁷. Ancak bu sırada doğrudan Mustafa Kemal'le temasa geçildiğini zannetmiyoruz. Havza'da Albay Bidyeninin⁸ Mustafa Kemal'le görüşmesi sadece bir hayal mahsulüdür. Diğer taraftan Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonra bu meseleyi düşündüğü bir gerçektir. Paşa'nın müfettiş-i umumilik birinci şube müdürü Bingaşı Hüsrev'in (Gerede) 7. Haziran, 1919'da yazdığı bir mektupta "Kanaatımca,... Bolşevikler İslam'a âdet ve an'anelerimize dokunmadıkça onlarla temasa geçmede yarar vardu" demektedir. Mustafa Kemalde 23. Haziran, 1919 tarihli mektubunda bu görüşü "Bolşevikliğin şimdiye kadarki gelişmesini, Kazan, Orenburg ve Kırım müslümanlarındaki tabikini tetkik ederek, bu doktrinin din ve an'anelere dokunmaması sebebiyle, memlekete zararı olmadığı neticesine vardık"⁹ sözleriyle ifade etmektedir.

1951), 383; bak. Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923* (Cambridge, Mass. 1954) (zengin Rusça bibliyografya vardır), s. 222 ve 236.

- 6) Lenin'in kardeşi D. Ülyanov tarafından yönetilen Kırım Sovyet Cumhuriyeti 24.6.1919'a kadar mevcudiyetini korudu. (Edige kırım, *Der nationale Kampf der Kırım türken, Emsdetten/Westfalen* 1952, 203; Pipes 188: "M. Suphi bir Kırım Müslümanları Bürosu açtı", bak. s. 160.
- 7) Ali Fuat Cebesoy, (I), *Millî Mücadele Hatıraları* (1953), s. 94. Radek de 1920 başlarında Anadolu'ya yardım etmeye söz vermişti. (Vatan Gazetesi, 14.3.1952).
- 8) Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi* (3. baskı, 1958, s. 505).
- 9) Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbinin Esasları* (1951), s. 58; Mehmet Ârif, *Anadolu İnkılâbı* (1340/1924), s. 26.

Moskova ile ilk temas, Mustafa Kemal'in "Anlaşmadan önce siz, Kafkas cephesindeki ordularımızı idare etmiş ve o zaman Bolşevikleri yakından tanımıştınız¹⁰" diyerek vazifelendirdiği Halil Paşa (Kut) vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu "yakından tanıma" Halil Paşa'nın Baku'ya taarruzu neticesi o zamanki Sovyet Şahumian hükümetinin¹¹ düşmesi ile olmuştu. Ancak Paşanın Moskova'daki kabulünde, bu hadise menfi bir ortam yaratmamıştır. Burada Paşa'nın Azerbeycan'ın sovyetleştirilmesinde gösterdiği "başarı" herhalde mühim rol oynamıştır¹². Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri¹³ üzerine Halil Paşa 1.6.1920 de, Paşa'nın 26.5.1920¹⁴ tarihli mektubunu¹⁵ sunmuştur. Mektubun metni ilk defa aşağıda yayımlanmaktadır¹⁶:

(Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Sovyet Hükümetine birinci teklifnamesidir¹⁷.)

1 — Emperyalist hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhidî mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2 — Bolşevik Kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriyeye yapar veyahud takip edeceği siyaset ve göstere-

- 10) Ali Fuat Cebesoy, (11); Moskova Hatıraları (1955), 134; bak. WI, N.S., V, s. 47.
- 11) WI, 16, 1934, 25, Pipes 352 (Index).
- 12) WI, N.S., V, 28, RMM LII 194, Edward Hallett Carr, The Bolshevik Revolution (London 1953), I, 345, 111, 248, İzvestiya 7.5.1920 (Sultan Galiyev'in makalesi).
- 13) Ali Fuat Cebesoy'un 13.4.1960 tarihli mektubuna göre Halil Paşa Baku'da mektubu alır almaz Moskova'ya hareket etmiştir.
- 14) Tarih için bak. L. Fischer, 1, 390. Aynı günde Pilsudski, Polonya'nın Ukrayna'ya taarruzunu ilân etmişti (Fischer 1, 259).
- 15) "Telgraf" değil (Tevfik Bıyıkoglu, Atatürk Anadolu'da, I, 1959, 67, doğru : s. 85).
- 16) Sayın Bıyıkoglu'nun müsaadesiyle kendi notlarından : Görünüşe göre, henüz bulunmamış Fransızca orjinalin ilk taslağıdır. Sovyet kaynaklarından faydalanabilen L. Fischer (Carr 111, 282, not 3) bu metni elde edememiştir. Hiçbir Rusça neşriyatta da bulamamıştır. Bak. WI, N.S., VI 137 not 1.
- 17) A.I. Miller'in, Oçerki Noveyşey İstorii Turcii (1948), 96'da belirttiğine göre, mektup Halk Temsilciler Meclisi başkam W.I. Lenin'e yazılmıştır.

ceği tesir ve nüfuzla Gürcistanın da Bolşevik İttifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye¹⁸ Hükümeti de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekâtı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik zümrei düveliyisine idhal etmeyi taahhüt eyler.

3 — Evvelâ millî topraklarımızı tahtı işgâlde bulduran Emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelâtı müşterekemiz için kuvayı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik iik taksit olarak beş milyan altının ve takarrur ettirilecek miktarda cephaneye ve sair vesaiti fenniyei harbiye ve malzemei sıhhiyenin ve yalnız şarka icrayı harekât edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini rica olunur. İhtiramatı faike ve hissiyatı samimiyetimizin kabulünü rica eyleriz.

Ankara
26 Nisan 1336/1920

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Ancak mektupta teklif edilen icraat programı, Rusların Polonya ile yaptığı harp sebebiyle hemen gerçekleşmemiştir. Mustafa Kemal daha başlangıçtan beri Moskova ile müşterek harekâtı faydalı görmektedir. Ancak, ne dereceye kadar bu beraberlik devam edecektir?

Kafkasların sovyetleştirilmesinde Mustafa Kemal'e, kendisinin "gerçekçi olmayan bir fikir"¹⁹ olarak düşündüğü Turancılıktan feragat etmesi, ehveni şer olarak gelmiştir. Ermenistan'ın sovyetleştiril-

- 18) WI, N.S., I, 30, 11, 279, 111 278, IV 61. Burada B.M.M. hükümeti kısaltılmış B.M.M. ilk kere 5 Mayıs 1920'de toplanmıştır. (Hâkimiyeti Milliye, Nr. 28). Mustafa Kemal daha 30 Nisan'da yabancı hükümetlere B.M.M.'nin kurulduğunu bildirmiştir. (G. Gaillard, *Les Turcs et Europe*, 1920, 172). 25 Nisan'da geçici icrai kuvvet teşekkül etmişti. (Tarih Vesikaları, I, Nr. 6, WI, N.S., V, 210).
- 19) U.S. senate Documents, Vol. 15, No. 266; Exhibit C. Mamafih, Buhara hükümetinin Ankara'daki temsilcileri Mehmet Recep ve Mehmet Nazari, 2.3.1922 de yazdıkları bir mektupta "Mustafa Kemal Paşa İdaresindeki küçük Turan Ordusunu" tebrik ettiklerini söylüyorlardı (Zabıt Ceridesi 18, 1959, 51).

mesi, Türk Ordusunun Taşnak hükümetine galip gelmesiyle neticede kolaylaşmıştır. Sonunda Gümrü antlaşması imzalanmıştır²⁰. Diğer taraftan Gürcistan'ın Sovyet hakimiyetine geçmesi Türkiye için avantajlı olmuştur²¹. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki en önemli problem, 1878 yılında Rusya'ya bırakılmış olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının (elviyei selase) durumudur²². Meselenin 28 Ocak 1920²³ deki Misak-ı Milli'ye göre yeniden reye konulması gerekmektedir. Ancak Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in 16 Mart'taki bir sorusuna cevaben, bölgenin bolşevikleşmesinden çekindiğini söyler. 28 Mart'ta ise, Mustafa Kemal'in de iznini alarak, lüzumu halinde Aras nehrine kadar işgal edeceğini belirtir²⁴.

Bu sırada Sovyet hükümeti de, sancaklardan başka, 1916'da Rus ordusu tarafından Ermenilerden kurtarılan bazı vilâyetleri geri almaya çalışmaktadır. Gerçi B.M.M., 3.12.1917'de²⁵ "Rusya ve Ortadoğu müslümanlarma yapılan çağrıda" Türkiye'nin parçalanması için yapılmış anlaşmaların geçersiz sayılması hususunu, memnuniyetle 11.5.1920'de²⁶ kabul eder. Ancak, meclis buradaki, Ermenilerin kendi mukadderatını tayin etmesi sözcüğünün, Lenin ve Stalin'in 11.1.1918'de çıkardıkları açıklayıcı mahiyetteki 13 No.lu²⁷ karnameye rağmen, gerçek manasını anlayamaz. Çiçerin, Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 de yazdığı mektuba verdiği 2.6.1920 tarihli²⁸ cevapta, Ermenilerin de yaşadığı doğu Rize ve Batum vilâyetlerine, mültecilerin ve muhacirlerin geri dönmesinden sonra, kendi mukadderatlarını ta-

20) WI, N.S., 11 25, Metin.

21) T. Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da, 69: Tiflis'teki diplomatik temsilci Kâzım Dirik'in can sıkıcı faaliyeti, Hâkimiyeti Milliye, Nr. 104; Menşevik elçi Sergo (Simon) Mdivani'nin 8.2.1921'de M. Kemal'e itimatnamesinin verirken, Paşa'nın konuşması.

22) Archiv des Völkerrechts, 4, 1953, 199.

23) 11. Madde: M. Kemal tarafından planlanan tasarı mı? (WI. N.S., 11 276).

24) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi 7, 1958, Nr. 26, Vesikalar 667, 668, 684, 685.

25) Degras I 15, Javestiya 22.11.1917 (a.St.), RMM LI 7.

26) Zabıt Ceridesi I, 1940, 266, Carr 111 249.

27) Sobranie uzakoneni: rasporjatenii raboçy - krest, anskogo pravistelstva, 31.12.1917 (a.St.) Nr. 13, S. 215; Pravda'nın 31.12.1917 tarihli ve Nr. 227 lu nüshası (a.St.): Ost - Evropa XI, 1953, 23.

28) Degras I 189: RMM LII 195'de İzvestiya'ya göre 9.6.1920.

yin etme hakkının verilmesini ister. Ancak Bekir Sami ile yapılan müzakerelerde isteklerini, Van ve Bitlis vilayetlerindeki bazı bölgelerin Ermenilere verilmesi, şeklinde değiştirir.

Bu durumda, Büyük İskender'in Gordiom düğümünü kılıçla kesmesi gibi bir çözümden başka çıkar bir yol yoktur. Mustafa Kemal burada ihtiyatlı hareket eder. Çiçerin'in cevabı 15 Haziran'da Ankara'ya ulaştığında, vermiş olduğu, Ermenilere taarruz emrini, erteler. Yusuf Kemal'in Lenin'in 10 Ağustos'ta²⁹ yapılan Rus-Ermeni müzakeresinde pürüzlü noktaların bulunduğunu ve bunları Türklerin düzeltilebileceği³⁰ fikrinde olduğunu, söylemesi üzerine taarruz 28 Eylül'de gerçekleşir. Çiçerin'in isteğini tekrarlaması üzerine 11 Ekim'de Kars harekâtı başlar. Mustafa Kemal'de 16 ve 21 Ekim'de Çiçerin'in isteklerini reddeder³¹.

Batum meselesi yüzünden çıkan münakaşalar neticesi bir "Türk Faschoda"smdan bahsedenler bile olmuştur. Ancak, Ahmet Muhtar'm B.M.M. de 3.1.1921 tarihli konuşmasında, "Batumu Türklerin elinde tutması imkansız denecek derecede zordur", demesi meselenin gerçek sebebini ortaya koymaktadır³². Batum, Ahisha ve Ahilkelek'in 11 Mart ve akabindeki günlerdeki işgali, daha sonra Surmalu bölgesine (kKulb ve İğdır) karşı değiştirilerek Aras nehrinin hudut olarak kabulünde işe yarar. Moskova burada da taviz verip, Erivan hükümetinin hudut değişikliği isteğini cevapsız bırakmıştır³³. Kars Antlaşmasıyla (13.10.1921) Sovyet Cumhuriyetleri, Ermenistan ve Gürcistan 16 Mart 1921'deki hududu tanımak mecburiyetinde kalmışlardır.

Mustafa Kemal için, komünist propagandası ile mücadele, bu hudut meselesinden çok daha kolay olmuştur. Paşa, 22 Eylül 1919'da Tümgeneral James G. Harbord'a³⁴ "*Bolşeviklik meselesine gelince,*

29) MAH XXXIX 51.

30) Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da 67, 70; Hâkimiyeti Milliyet, Nr. 44; MSOS 37, 1934, 135.

31) Cebesoy 11 88, 90; WI, N.S., V, 50.

32) Davison 191, WI, N.S., 11 46.

33) WI 20, 1938, 125, Kynuşnikov, Sabanın, Meydunaradnaya Politika, Nr. 644, Cilt 111, Kısım 1, 1928, 73. Ancak 1945 te Stalin bu isteği tekrarlamıştır.

34) Report of the American Military Mission to Armenia (bak. Pa-

ne olursa olsun bu doktrinin ülkemizde yeri yoktur. Dinimiz, âdetlerimiz ve sosyal müesseselerimizin böyle bir doktrinle bağdaşması imkânsızdır. Türkiye’de ne büyük kapitalist, ne de milyonlarca işçi mevcuttur. Ayrıca, onların bahsettiği tarzda bir ziraat problemimiz de yoktur. Sonuç olarak, meseleye cemiyet açısından bakacak olursak, dinimiz bolşevikliği kabul etmemize manidir ... Türk milleti ... gerekirse komünizmle mücadeleye hazırdır.” Bu gerçekçi inanış ve görüşle Mustafa Kemal, Rusya’yla maharetle idare ettiği bir diyaloga girmiştir

6 Mart 1919’da yapılan I. Komüntern (Komünist Enternasyonal) Kongresinde Lenin şunları söylemiştir. “Bütün dünyada proleterya ihtilali muhakkak gerçekleşecektir. Beynelmilel Sovyet Cumhuriyeti kurulacaktır.”³⁵ Lenin’in ve Mart 1919 da seçilen Komünist Partisi Politbürosunun bu ihtilalin bütün dünyaya yayılmasını ne kadar istediklerini bilen Mustafa Kemal de, ilk müessir tedbir olarak dostane açıklamalarda bulunmuştur. Bu beyanlar arasında sadece biri, Çiçerin’e gönderdiği 29 Kasım 1920 tarihli telgraf şu sözlerle bitmektedir. “Batı’daki işçi sınıfı ile Asya ve Afrika’nın esir milletleri, beynelmilel kapitalist dünyasının kâr ve menfaati için birbirleriyle harbettiklerini anladıkları ve çalışan halk kütleleri de kolonyalistlerin kalleşçe politikalarının şuuruna vardıkları gün, burjuva sınıfının hakimiyetinin sona ereceğine şahsım ve milletim kesinlikle inanmaktayım. Sovyet idaresinin Avrupa’daki emekçi sınıflar üzerindeki nüfuzu ile müslüman aleminin Türk milletine olan sevgisi, müşterek gücümüzün, kuvvetlerini bu sınıfların ve milletlerin cahilliği ve tembelliği üzerine inşa etmiş olan Batı emperyalistlerine karşı yeterli olacağına inanıyoruz.”³⁶

pers Relating to the Foreign Relations of the V.S. 1919, Vol. 1 (Washington 1934), 879).

- 35) Birinci Komintern Kongresi, 202 (Bibl. der Komintern, VII, Hamburg 1921). Burada 1.5.1919 daki beyanname “Türkiye’de bir ihtilâl başlıyor” denilmesi şayanı dikkattir (International Conciliation, Nr. 149, April 1920, s. 180). Severnaya Kommuna’ya göre bu tarih 25.4.1919’dur.
- 36) Lenin, Trotzki, Stalin, Komenev, Bucharin (Barrington Moore Jr.), Soviet Politics, The Dilemma of Power, The Role of Ideas in Social Change (Cambridge, Mass., 1951, 141).

Bu belgenin herşeyden önce tarihi önemlidir. O sıralarda Türk Ordusu Gümrü'ye girmiştir. 20.11.1920'de Lenin endişeli bir şekilde "belki bir anda harbin çıkabileceğinden"³⁷ bahsetmektedir. Sevr anlaşmasında yapabilecek muhtemel değişiklikler üzerinde duran Stalin ise 30 Kasım'da şunları yazmaktadır. "Taşnakçı Ermeniler itilaf devletlerinin kışkırtmalarının kurbanı oldu. Önce Türklere karşı ayaklandırıldı, sonra da desteksiz bırakıldı... İtilaf devletlerinin oynadığı oyunun nerede son bulacağını ve Kemalistlerin ne kadar sağa kayacaklarını şimdiden kestirmek oldukça zordur. Her halükarda kolonilerin kurtuluş savaşları hızlanarak devam edecektir. Rusya da, bu işin öncüsü olarak herşeyiyle mazlum milletleri destekleyecektir. Bu bağımsızlık savaşı, Kemalistlerin, mazlum milletlerin kurtuluşuna ihanet etmemeleri halinde, beraberce zaferlerle son bulacaktır. Bu durum, Kemalistlerin itilaf devletleriyle anlaşmaları halinde bile değişmeyecektir"³⁸.

Mustafa Kemal ise, kısa bir müddet önce ortaya çıkarak neşredilen Lenin'e 1922'de yazdığı bir mektupta hâla Rus dostluğundan ve "emperyalist ve kapitalist devletlere" karşı verilen mücadeleden bahseder.³⁹:

Sayın Başkan,

Rusya ile uygun bir şekilde imzaladığımız antlaşmayı, Kafkasya Cumhuriyeti ve onun ardından Ukrayna Cumhuriyeti ile yaptığımız antlaşmalar izlemiş bulunuyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ukrayna ile yapılan antlaşmayı son günlerde imzaladı.

Onay belgelerinin mübadelesini gerçekleştirmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi içinden seçilen olağanüstü bir heyet, Halk Sağlığı ve Sosyal Yardım İşlerine bakan Halk Meclisi üyesi Dr. Rıza Nur Bey'in başkanlığında Ukrayna'ya hareket etti.

Moskova Antlaşmasının görüşmecilerinden biri olan Rıza Nur Bey, sizin nezdinizde de özel girişimde bulunmakla görevlendirilmiştir.

37) Carr 111 296. Lenin'e göre, Soçineniya XXV 487.

38) Pravda, 30.11.1920, Miller 107; Stalin'e göre Soineniya, IV, 410-512, Carr 111 302.

39) Sovestkoe Vostokovedenie, Moskova 1958, Kısım 5, 115.

Rusya'nın dostluğu, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin takipedeceği siyasetin asıl temelini teşkil edecektir.

Ülkelerimizin bugün için, her zaman olduğundan daha çok, emperyalist ve kapitalist devletler tarafından oynanan yeni oyunlar karşısında sağlam bir birlik teşkil etmeleri gerektiği kanaatindeyim. Rusya'nın bu meyanda bize birçok kereler yardımda bulunması, nazarımızda özel bir değer kazanmaktadır.

Rıza Nur Bey şüphesiz, mülakatlarında bu konuya tekrar dönmek fırsatını bulacaktır. Her ne olursa olsun, bizim geçirmekte olduğumuz bu dönemde bu yardımın bize devam edeceğine, üstelik eksiksiz yapılacağına kesinlikle inanıyorum.

Sayın Başkan, size olan samimi ve içten muhabbetime ve büyük saygıma inanmanızı dileyerek burada satırlarıma son veriyorum

Mustafa Kemal

Dost Lenin'e
Rusya Sovyet Sosyalist Federatif
Cumhuriyeti Hükümetinin Halk Üyeleri

Konseyi Başkanı

Sovyetlerin teveccühünü kazanmak için bu devrede, "yoldaş" diye hitap etmek ve "kırmızı tepeli kalpak"⁴⁰ giymek gibi satıhta bazı yollara başvurulur. Ayrıca 20.1.1921 deki geçici Anayasanın yürürlüğe konmamış kısmında, Sovyet idari sistemi, hükümet için kabul edilip, vilayetlerde de tatbik edilmesi kararlaştırılır⁴¹. Mustafa Kemal, 2.1.1922 de Türk-Ukrayna dostluk antlaşmasının imzalanması dolayısıyla, Ankara'da bulunan General Frunze şerefine verilen bir ziyafette bu hususa şöyle temas etmiştir⁴²: "Milletimizin şu günkü

40) Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da, 68.

41) Erich Pritsch, Anayasa tarihi bakımından yeni Türkiye'nin gelişmesi (MSOS XXVI - XXVII, 1924, 180).

42) Hâkimiyeti Milliye, Nr. 396; Atatürk Söylev ve Demeçleri, II (1952), 28; Zinoviev, Baku'da yapılan "Doğu Milletleri Kongre-

idaresi aslında bir halk idaresidir. Bu da Şura idaresinden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi diyorlar. ...Bu idarenin hedefi ve gayesi Türk milletinin mevcudiyetini, bağımsızlığını ve refahını garanti altına almaktır. Bu candan temenniye ilk defa Ruslar izhar etmiştir.” Ahmet Muhtarın Kasım 1920 de Çiçerin’e gönderdiği notada bahsettiği “Küçük Sovyet Hükümetleri”⁴³, İngilizler ve Ermeniler tarafından lağvedilmeyen Kars’daki⁴⁴ Güneybatı Kafkasya Hükümeti tarafından kurulan ve Padişahın emriyle Mustafa Kemal tarafından feshedilmesi kararlaştırılan “Milli Şuralardan” geriye kalanlarıdır⁴⁵. Buna mukabil Bekir Sami başkanlığındaki heyetle yapılan ilk görüşmede (galiba Narkomindel’de) adı geçen ve daha sonra 20. 11.1922 de yapılan 4. Komüntern Kongresinde, basit bir göz boyama diye bahsedilen “Köylü Şuraları”, aslında her köy idaresinden mevcut olan “İhtiyarlar Meclisinden” başka bir şey değildir⁴⁶.

Tevfik Rüştü’nün (Mayıs 1920) kurduğu “Komünist Partisi”nin Komüntern’e alınması için müracat etmesi, bu partinin 30.6.1920 Komüntern kararlarının en önemli 21 tanesine uymaması sebebiyle, Moskova’da alay ve eğlence mevzuu olur⁴⁷. Bu oyun, Mustafa Kemal’in gerçek Komünist propagandasına engel olmak için aldığı bir tedbirdir. Bunu yanlış anlayan bazı mebuslar ise, İslamın tehlikeye⁴⁸ düştüğünü söylemişlerdir. Ancak Pavloviç “Kuzu postundaki kurtlardan” söz ederken, Mustafa Suphi de “Bazı Türk Paşalarının çalışan kütleyi aldatmasından” bahsetmiştir⁴⁹.

sinde” Türkiye’de oynanan “Sovyetçilik Oyunuyla” alay etti (Almanach des Verlags der Kom. Intern, Hamburg 1921, 55). Bak. WI, N.S. V 265 (Din Şurasının seçimi için 30.11.1920 de yapılan teklif).

- 43) Ecco de l’Islam (Paris) Nr. 21, MSOS XXXVII, 1934, 136, Carr III 129.
- 44) WI, N.S., 11 50, 111 281, V 50 (Olti Millî Şûrası).
- 45) Philosophie und Geschichte 69 (Tübingen 1949), 28.
- 46) Dördüncü Enternasyonel Komintern Kongresinin protokolü (Hamburg 1923), 527, Carr 111 299.
- 47) WI 16, 1934, 37, 20, 1928, 112, Bibl. Komintern 111, 1920, 25, 22. (Kominternin ikinci kongresi) 1921, 387.
- 48) Zabit Ceridesi 6, 1943, 12 (22 Kasım 1920 deki oturum).
- 49) Walter Z. Lagueur, Communism and Nationalism in the Middle East (New York, 1956), 208.

Mustafa Kemal'in, resmi olmayan ilk Sovyet temsilcisi Şerif Manatov'a başlayan ve geçici temsilci Upmal-Angarskiy ile devam eden Bolşeviklik propagandasına karşı aldığı tavır ve tedbirler, siyaset ve diplomasi sahasındaki en güzel örneklerdendir. Paşa, 1920 yılı boyunca, durum kritik olduğundan, bu faaliyetleri bir dereceye kadar müsamaha ile karşılamıştır. O yıl kurulan Türkiye Komünist Partisinin beyannamesinin 14.7.1920 de⁵⁰ neşredildiğini görüyoruz. Hatta Paşanın, Komünist propagandanın⁵¹ yetenekli organizatörü Mustafa Suphi ile bir süre mektuplaştığı bilinmektedir. İkinci Komüntern Kongresinde, Ankara'ya karşı oldukça müsbet ve dostane bir tavır alınmıştır. Bir rey hakkı ile 2. Komüntern Kongresine katılan, Birinci Dünya Savaşında Türk Ordusunun Levazım Generallığını yapmış İsmail Hakkı Paşa, orada bir milliyetçi olarak konuşabilmektedir.⁵² "...Rus İhtilalinden sonra... Türkiye'de yeni bir bağımsızlık savaşı başladı. İtilaf devletleri tarafından insafsızca sömürülen Türkiye'de, bu hareket demokratik fırkalar(!) tarafından idare edilmektedir... Şu anda Anadolu'daki ihtilalci devlet... Avrupa emperyalizmiyle savaşa hazırlanmaktadır. Emekçi Türk insanı bir kez daha Avrupa'nın uşaklığını yapmayacaktır. Türkiye'nin en iyi dostu Rus ihtilalinin de yardımıyla Türkiye'de kısa zamanda tam bağımsızlık elde edilecektir. Daha sonra da bütün dünya işçileriyle birlikte emperyalistlere karşı mücadele edilecektir"⁵². Buna mukabil, Bakudaki kongrenin "köylülerin toprakları, işgal etmesi ve yabancı kapitalist işgalcilerin, toprak ağalarının, burjuva sınıfının ve diğer sömürücülerin memleketten kovulması kararı ehemmiyete alınmamıştır⁵³. Zinoviev'in "Doğu bu iş için yeteri derecede gelişmemiştir."⁵⁴ sözleri, Mustafa Kemal için

50) Cumhuriyet 3594, 28.7.1931; Novyj Vostok 111 35, WI 16, 1934, 30, 20, 1938, 111.

51) Birinci (S. 4) ve Üçüncü (S. 14, 999, 1010) Komüntern Kongrelerinin protokolleri, Carr 111 107, 234, 298, 301, 303; Lagueur 207, 211; Miller 119; WI 16, 1934, 20, 1938, 111, 114.

52) 11. Komüntern Kongresinin protokolü, 187, 692 (En fakir köylülerin temsilcileri).

53) Carr 11 267. Bak. I S' ezd Narodov Vostoka (1920), 199-206.

54) Michael T. Florinsky, World Revulation and the USSR (New York 1933), 59. Miller (S. 105) o zamanki Türk Komünist Partisine birçok burjuvanın girmesinden ve partinin zayıflamasından şikâyet eder.

meselenin çok huzur bozucu bir yönünün olmadığını isbat etmektedir.

Ancak 11. Komüntern kongresinde alman, "Orduda kuvvetli propaganda yapmak" kararı, meselenin ciddiyetini arttırır⁵⁵. Yeşil Ordunun⁵⁶ ahmakça faaliyetlerini yasaklayan Mustafa Kemal, Çerkez Etem'in isyanıyla ortaya çıkan tehlikeyi zamanında sezer. Aldığı etkili tedbirleri⁵⁷ Paşa, 8.1.1921 de Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmasında şöyle açıklar: "...*Bu vatan hainleri, komünistlere benzer kıyafet, renk ve biçimleriyle, Bolşeviklerde bu memlekette kolayca bir iltihalın olabileceği intibamı uyandırmaktadır...* Ancak Bolşevikler de bunların bri sürü işe yaramaz, mesleksiz ve mezhepsiz takımından olduklarını zamanında anlamışlardır. "Bundan hemen sonra Mustafa Kemal'le yapılan bir röportajda, Rus dostluğu ile Komünizm arasında ne gibi bir münasebetin olduğu sorusuna, Paşa şunları söylemiştir: "*Komünizm bir cemiyet meselesidir. Memleketimizdeki sosyal şartlar, dinimiz, adet ve anelerimiz, Rus komünizmi için şartların elverişli olmadığını göstermektedir. Son yıllarda kurulan komünist tandanslı partiler de, pratikten elde ettikleri tecrübeleri neticesi bu kanaate vararak faaliyetlerine kendiliklerinden son vermişlerdir. Rus mütefikleri bile bizim bu görüşte ; olduğumuzdan emindirler. Bu bakımdan Ruslarla olan ilişkilerimiz iki bağımsız devlet arasındaki dostane münasebetlerdir.*"⁵⁸.

Mustafa Kemal, Türkiye'deki Komünist faaliyetlerini bastırmanın, Rusya ile olan ilişkisini etkileyemeyeceğini iyi talmin etmiştir. "Sovyet liderleri şu andan itibaren... Kemal'in rejimiyle iyi geçinmenin, geleceği şüpheli olan Türk komünizmini desteklemekten daha mühim olduğuna karar vermişlerdir."⁵⁹ Böylece bu iki farklı ideal, Moskova'da imzalanan 16.3.1921 tarihli dostluk ve kardeşlik antlaş-

55) Partilerin Kominterne girme şartlarından dördüncüsü (Bibliolhek der Komintern 111 27).

56) WI 20, 1938, 112, 1243 Carr 111 300, Fıkra, Nükte ve Çizgilerle Atatürk, I, 1954, 78 (Tevfik Rüştü'nün hatıraları).

57) Zabıt Ceridesi 10, 1958, 285 (12.5.1921 tarihli Büyük Millet Meclisi oturumu): Yinz National'nostey, 14.5.1921, Kom. Intern., 7.6.1921, 4427.

58) Zabıt Ceridesi 7, 1944, 227; Atatür kSöylev ve Demeçleri, I, 1945, 139, 111, 1954, 21 (bak. Hâkimiyeti Milliye, 6.2.1921).

59) Laguer 211, Carr 111 301; Moore 366; L. Fischer I, 400-410, 11 729.

masının 4. maddesinde birleştirilmiştir⁶⁰. “Şark milletlerinin hürriyet ve milliyetçilik hareketleriyle, yeni bir sosyal düzen mücadelesi veren Rus emekçileri arasında mevcut olan münasebeti gösterirken, anlaşın iki taraf. Bu milletlerin arzu ettikleri devlet biçimiyle kendi mukadderatını tayin etme haklarının kendilerine verilmesi tarzındaki hürriyet ve özgürlük anlayışının bu ulusların hakları olduğunu kabul etmektedirler.”

Ancak Sovyet idaresi sadece Türk komünistlerin takibedilmesini sineye çekmekle kalmayıp⁶¹ Komüntern’in 3. Kongresinde (22.6-12.7.1921) genel prensiplerinin⁶² elastiki olabileceğini göstermiştir. Yasaklanmış Türk Komünist Partisinin temsilcisi Süleyman Nuri, Anadolu hareketının, itilaf devletlerinin ve emperyalistlerin mağlubedilmesi sonucu dünya ihtilali başlayacağı sebebiyle, aralıksız desteklenmesini istemektedir. Zinoviev “Kemalist Türkiye’de komünistler, sosyal demokrat ve burjuva Almanya’ında olduğu gibi alçakca öldürülmektedir.” demekle birlikte, “dünyanın en yüce ve kutsal mercii” dediği Komünternin “Emperyalistlere karşı girilmiş büyük (ama yarı milliyetçi) bir hareketi bile” desteklemesi gerektiğini ilave etmektedir⁶³. Bunun neticesi olarak önceleri bir Türk Komünistiymiş gibi gösterilen Çerkez Etem’den sonraları sanki bir “Eşkiya” imiş gibi bahsedilmeye başlanır⁶⁴.

Sakarya zaferi Mustafa Kemal’e, Komünistler için kısmi serbestlik tanıma vesilesi olur. Nitekim Fevzi Paşa vasıtasıyla 28.9.1921 de meclise getirttiği kanun layıhası, ertesi gün kabul edilerek 9.5.1921 de mahkûm edilen komünistler serbest bırakılır⁶⁵. General Frunze’nin Ankara’ya gelmesiyle başlayan ve Rus elçisi Aralov döneminde zirveye ulaşan⁶⁶ Türk-Rus ilişkileri sırasında hatta Türk Komünist Partisi bile tekrar serbest olarak faaliyete geçer. (Mart-Ekim

60) Asıl metin “Düstur, Üçüncü Tertip, 11 102’de bulunmaktadır. Resmî kopya “Martens, N.R., 3. sıra” da XVI 37 ise tam olmayan Rusçadan tercüme.

61) “Bu gibi ufak tefek hatalar Türk - Rus münasebetlerinin bozulmasına sebep olmadılar” (Ivan Mayskiy, Vneşn’aya Politika, RSFSR 1917 - 1922, Moskova 1923, 165).

62) Carr III. 484.

63) III. Kongrenin protokolleri, 999, 1010, 1066.

64) Carr III 300 (bak. Zizn Nacional’nostey, 1.4.1922).

1921) Partinin eylül ortasında Ankara'da yaptığı kongreye iştirak eden bir Alman şunları söylemektedir. "Bu memlekette bir proletarya ihtilali için vakit henüz çok erken"⁶⁷ Aynı hususu Karl Radek 5.11. 1922-5.12.1922 tarihleri arasında yapılan 4. Komüntern kongresinde şöyle ifade eder: "...Türk Komünistleri! Sizin için kurtuluş savaşı henüz başlamamıştır ve daha epey bir müddet Türkiye'deki ihtilalci unsurların teşekkül etmesini bekliyeceksiniz." Orada yaptığı hitabetteki şu sözleri de ilginçtir. "Bakû'da yapılan Şark kongresinde, Türkiye'yi desteklememiz sebebiyle tenkide uğramıştık. Ancak tarih ne gösterdi? Bütün itirazlara rağmen Versay anlaşması yürürlüktedir. Ancak Türkiye'deki ihtilal ve kütlelerin mücadelesi, bizim'de yardımımız sayesinde, Sevr antlaşmasını yırtmıştır. Ve Türkiye'nin bu mücadelesi, Avrupa'daki kuvvet dengesini bozmuştur." Ondan önce konuşan Hollanda'lı Ravestey ise bu durumu şöyle görmektedir. ".....Milliyetçilerin lideri Mustafa Kemal... İngiliz uşaklarını denize dökmüştür. Atlantikten Büyük Okyanustaki adalara kadar bütün İslam aleminde din görevlileri Gazi Mustafa Kemal'in ve Anadolu askerinin methini yapmışlardır." Biraz değiştirilerek kaleme alınan "Kolonilerdeki bağımsızlık hareketleri" hakkında şöyle denilmektedir. "Türkiye'de İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı yapılan bağımsızlık hareketi sona erdikten sonra, köylülerin feodal toprak ağalarına karşı mücadelesi başlayacaktır"⁶⁸. Bütün bunlar belirtilmekle birlikte, aradan beş yıl geçmesine rağmen Stalin, "Türk (Kemalist) ihtilali henüz birinci etabı olan burjuvanın bağımsızlık hareketi safhasındadır. İkinci kademe olan köylü ihtilaline ise teşebbüs bile edilmemektedir."⁶⁹ demiştir. Bir taraftan Moskova, Tür-

65) Zabıt Ceridesi 13, 1958, 52; ve 155 numaralı kanun (29.9.1921).

66) Aralov'un 7.2. ve 1.3.1922 tarihli mektuplarından: "Hürriyetin kırmızı bayrağı altında savaşan bütün Ruslar sizin zaferlerinize seviniyorlar" ve "Türk ve Rus milletleri dünya kapitalistlerinin işgaline karşı birleşmişlerdir. Bu mücadele bütün Ortadoğu'nun hürriyeti için yapılmaktadır. (Zabıt Ceridesi 17, 1958, 55; 18, 1959, 16). Ayrıca bak. Mustafa Kemal'in 20 ve 30.11.1921 ve 2.1.1922 de General Frunze için yaptığı konuşma (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1952, 21). Bıyıkoğlu, Aralov'un hatıralarını yazdığım, ancak henüz bulunamadığını söyler.

67) Leonid ve A. Friedrich, Angora (Berlin 1923), 57.

68) IV. Komintern Kongresinin protokolleri, 528, 576, 628, 630, 830.

69) Stalin, Soçineniya, X 14; Degras, II 238.

kiye'de komünistlerin yeniden takibata uğramasına kızarken diğer yandan Çiçerinde⁷⁰ Lozan antlaşmasının Boğazlar meselesine ait bölümüne sinirlenmektedir. Anlaşılan Moskova, İsmet Paşa'nın Lozan Konferansında Moskova Antlaşmasının 5. maddesinde ısrar edeceğini ümitmiştir. Avrupa'da o devirde Türk-Rus menfaat birliğine anlaşılan fazla değer verilmiştir. Çünkü, gerek 16.3.1921 tarihli Rus-İngiliz ticaret antlaşması ve gerekse Rus Komünist Partisinin 10. Kongresinde alınan yeni "Ekonomi politik", İngiltere'ye karşı yapılacak bir propagandadan fayda mülahaza etmemektedir⁷¹. İngiltere'de Rusya'ya karşı aldığı ablukayı kırdığından beri çekimsiz davranır⁷². Hatta Çiçerin, İngiliz ticaret temsilcisi ile Türk Elçisi Ali Fuat Paşa'yı iki kere 25.8.1921 ve 22.10.1921 de buluşturur. Ancak Lloyd Geore ve Lord Gurzon, Türkiye'nin ön şart olarak ileri sürdüğü Misak-ı Milli'yi tanımayı reddettiklerinden, bundan bir netice elde edilemedi⁷³.

Diğer taraftan Frunzenin bir ziyareti sırasında Kızıl Ordu'nun yardımını (üç kolordu) teklif ettiği söylenir. Ancak Mustafa Kemal de vereceği red cevabını nazik ve kırıncı olmayan bir şekilde vermek için Aralov ile Azerbeycan Sovyet Cumhuriyeti elçisi Abilov'u askeri ateşleriyle birlikte 1. Orduyu teftişe davet eder. 30.3.1922 de Çay'da yapılan teftişte Aralov, Türk Ordusunun disiplini ve yetişmesi hakkında söyleyecek söz bulamadığını belirtir⁷⁴. Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkileri en iyi dönemini yaşarken 20.4.1922 de Moskova'da meydana gelen bir diplomatik hadise Ali Fuat'ın ayrılması ile neticelenir. Aralov bunun üzerine 19.6.1922 de gelip özür diler. Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa ile bir konuşmasında, tutumunu şöyle açıklar: "*Sovyet Rusya ile iyi komşuluk ilişkilerimizi sürdürmeliyiz. Ancak*

70) Bak. Kendi tuttuğu 13.9 - 24.9 - 2.11 - 5.11 - 4.12 - 6.12 - 8.12 - 18.12 - 19.12 - 30.12.1922 tarihli notlar (Degras III, 330-336).

71) Carr III. 388; Florinsky 82; "daha iyi şartlar için geri çekilme".

72) L. Fischer I 276; Vrangal'in hücumunu desteklememe.

73) Cmd 2895, s. 12; Degras I 261; Cebesoy, II. 255, 260.

74) Bıyıkoğlu, 27, Haşiyeye 117; Ali İhsan Sabis, Harb Hatıralarım, I, 260; WI, N.S. V 152; Mehmet Arif'in sözünü ettiği "Bolşevik Taburu" aslında Türk tarafına gelmiş eski Azerbeycan milli ordusunun bir kısım askerlerinden teşekkül etmiştir. (WI 16, 1934, 35, not 26; N.S.V. 64; K. Karabekir (bak. "İlave") I 806, 827; bak. Cebesoy, II, 125; Piyade Alayı, Bakı'daki Türk Komünist Partisi tarafından eski harp esirlerinden teşekkül etmiştir.

haklarımızdan en ufak bir taviz vermemek ve oyunlarına gelmemek şartıyla"⁷⁵. Bu ifade, Mustafa Kemal'in 19.9.1921 tarihinde⁷⁶ yaptığı ve iyi dostluk ilişkileri için gerekli şartları söylediği konuşması ile uygundur.

Mustafa Kemal daha sonraları çıkan anlaşmazlıklarını daima yatıştırmaya muvaffak olur. Dostane ilişkilerin soğumaya yüz tuttuğunu görünce yeni bir jestle eski duruma getirmeyi daima başarır. Bilhassa, 17.12.1925 te Paris'te imzalanan tarafsızlık anlaşmasından sonraki dönemde Moskova Ankara'ya sık sık heyetler gönderip Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun kendileri için ne derecede önemli olduğunu belirtirler. Ancak, Stalin'in Vorosilov vasıtasıyla Hariciye Vekili Saracoğlu'na "nazik bir şekilde" Boğazları müştereken müdafaa etmeyi teklif etmesi ilişkileri tersine döndürür⁷⁷. Neticede 15.3.1945 te Molotov'un, Paris Antlaşmasını tanımadıklarını söylemesi ve şifahi olarak Kars'ın geri istenmesi ve Boğazlar⁷⁸ sorununun ortaya çıkarılması dostane ilişkilerin sonu olur ve Türkiye'nin NATO'ya girmesine sebep olur. Stalin'in ölümünden sonra 30.5.1953 te⁷⁹ Sovyet Hükümeti bu isteklerinden gerçi vazgeçer⁸⁰. Ancak Türk Hükümeti de sulhün bölünemeyeceğini söyler. Sayısız Amerikan askeri yardımı sebebiyle Rusya'nın çeşitli şekilde tehditlerine rağmen son senelerde politik ilişkilerde az da olsa, hafif bir gelişme vardır. General Gürsel'in yaptığı ihtilalden sonra, 11.7.1960 da yapılan bir açıklamada, Sovyetlerle olan ilişkilerin, karşılıklı haklara riayet etmek şartıyla, normalleştirilmeye çalışılmak istendiği bildirilir⁸¹.

75) Cebesoy II 239. Ayrıca bak. Amerikan askeri murahhası John R. Deane'in II. Dünya harbindeki tecrübeleri : The Strange Alliance (New York 1947).

76) Zabıt Ceridesi 12, 1958, 262; Metin : WI, N.S. VI 137.

77) International Affairs 23, 1947, 447; Foreign Affairs 27, 1947, 449; Ayın Tarihi 136, 1945, 52; MEJ II 175.

78) Departent of State Publ. 2752.

79) COC 10, 1953, 143 : "...Sovyetler Birliği Türkiye'den hiçbir top-
rak talebinde bulunmamaktadır." Bak. "Orient" (Paris), Nr.
14, 1960, s. 146.

80) Kasım 1954 te Pravda Atatürk'ten yeniden milli kahraman diye bahseder (Laqueur 213).

81) Rittaziran tarihli Türk gazeteleri. Kruçev tarafından 28 Haziran'da teklif edilen Türkiye'yi tarafsızlaştırma teklifini gayet tabii Gürsel 8 Temmuz'da reddeder (TASS ve Türk gazeteleri 1.9.1960, OM XI 561; MEA XI 317).

